

ВОЛИНЬ У ХІХ СТОЛІТТІ ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЕТАПУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Миронець Н. Р.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-2336-3157

Балла А. Ю.

здобувачка вищої освіти
факультету географії, історії та туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

У статті здійснено комплексне дослідження Волині ХІХ ст. як важливого регіонального культурного центру, що відігравав помітну роль у становленні модерної української нації на культурологічному етапі національного відродження. На основі сучасної історіографії, архівних матеріалів, міждисциплінарних студій та локальних досліджень показано, що Волинь була не периферією українського культурного розвитку, а динамічним простором взаємодії освітніх, конфесійних, етнокультурних та урбаністичних процесів. Особливу увагу приділено ролі освітніх осередків, насамперед Кременецького ліцею, гімназій Луцька та Житомира, василіанських шкіл, які стали інтелектуальними платформами для формування нового покоління української інтелігенції. Важливим елементом регіональної культурної інфраструктури був Городоцький музей барона Ф. Р. Штейнгеля, що перетворився на один із перших центрів збереження, дослідження та популяризації історико-культурної спадщини Волині. Проаналізовано вплив етноконфесійної мозаїки регіону на формування локальних культурних практик, а також окреслено роль міських центрів Житомира, Луцька, Острога та Дубна в процесах модернізації культурного простору Волині. Доведено, що український рух у регіоні формувался на основі поєднання народної традиції, освітньої мобільності, етнографічних досліджень і міжрегіональних зв'язків, що забезпечило поступовий перехід від культурницького до політичного етапу національного відродження. Зроблено висновок, що Волинь була важливим складником всеукраїнського процесу формування модерної нації, а її культурний ландшафт потребує подальшого системного осмислення.

Ключові слова: Волинь, ХІХ століття, українська модерна нація, національне відродження, культурний простір, освіта, Городоцький музей, етнокультурні процеси.

Myronets N. R., Balla A. Yu. Volhynia in the 19th century as a regional center of the cultural stage of modern Ukrainian nation-building

The article offers a comprehensive study of 19th-century Volhynia as a significant regional cultural center that played a crucial role in the formation of the modern Ukrainian nation during the cultural stage of the national revival. Drawing upon contemporary historiography, archival documents, interdisciplinary research, and regional studies, the article demonstrates that Volhynia was not a peripheral territory of Ukrainian cultural life but a dynamic space shaped by the interaction of educational, confessional, ethnocultural, and urban processes. Special attention is devoted to the role of key educational institutions – including the Kremenets Lyceum, the gymnasiums of Lutsk and Zhytomyr, and Basilian schools – which served as intellectual platforms for forming a new generation of Ukrainian intelligentsia. Another important cultural institution was Baron F. R. von Steingel's Horodok Museum, one of the earliest centers for preserving, studying, and promoting the cultural heritage of Volhynia. The article highlights the significance of the region's ethnoconfessional diversity in shaping local cultural practices and analyzes the contribution of urban centers such as Zhytomyr, Lutsk, Ostróg, and Dubno to the modernization of the regional cultural landscape. It is argued that the Ukrainian movement in Volhynia emerged through the combination of folk cultural tradition, increasing educational mobility, ethnographic research, and expanding interregional intellectual networks,

which facilitated the gradual shift from the cultural to the political phase of the national revival. The study concludes that Volhynia represented a vital component of the broader Ukrainian nation-building process in the 19th century and that its cultural environment requires further systematic exploration.

Keywords: Volhynia, 19th century, modern Ukrainian nation, national revival, cultural space, education, Horodok Museum, ethnocultural processes.

Вступ. Питання ролі окремих регіонів у формуванні модерної української нації є одним із ключових напрямів сучасних гуманітарних студій. Попри значний дослідницький інтерес до Наддніпрянської України та Галичини як основних центрів українського національного відродження XIX ст., багато периферійних уявно регіонів залишаються поза увагою дослідників. Одним із таких є Волинь – територія, що характеризувалася складними конфесійними, етнічними й соціальними процесами, розвиненою освітньою інфраструктурою та активною культурною взаємодією між різними спільнотами.

У першій половині XIX ст., що традиційно визначається як культурницький етап українського національного відродження, саме освіта, інтелектуальні практики, фольклоризм, конфесійні мережі та локальні культурні ініціативи стали тими чинниками, що створили умови для формування модерної української ідентичності. Попри це, Волинь у дослідженнях націєтворення зазвичай посідає периферійне місце, що не відповідає багатству й інтенсивності культурних процесів регіону.

Мета статті – обґрунтувати інтерпретацію Волині як регіонального культурного центру, який відіграв важливу роль у формуванні складників модерної української нації. Об'єктом дослідження є культурний та освітній простір Волині в XIX ст., предметом – сукупність процесів й інституцій, що сприяли становленню української культурної ідентичності в межах регіону.

Методи та методики дослідження. У дослідженні застосовано комплекс методологічних підходів, що дають змогу всебічно проаналізувати культурні процеси Волині XIX століття. Принцип історизму забезпечив розгляд культурних явищ у контексті політичних та соціальних трансформацій доби. Для виявлення специфіки Волині як культурного простору використано культурно-історичний і цивілізаційний підходи, які дали змогу простежити регіональні особливості розвитку. Порівняль-

ний аналіз допоміг зіставити культурні процеси Волині з аналогічними явищами в Наддніпрянщині та Галичині, що сприяло окресленню загальноукраїнських і регіональних тенденцій. Дослідження локальних освітніх та культурних інституцій здійснено на основі мікроісторичного підходу, який дав змогу реконструювати специфіку функціонування окремих осередків. Теоретичну рамку для інтерпретації українського культурного відродження становлять концепції націєтворення Е. Геллнера, Б. Андерсона та М. Гроха, які дали змогу осмислити процеси формування модерної української нації [1; 30; 31].

Результати. Аналіз останніх досліджень з означеної проблематики демонструє активне розширення дослідницьких підходів – від класичного краєзнавства й описових студій до міждисциплінарних культурологічних, просопографічних і музеологічних аналізів. Попри те що перші узагальнення культурної історії Волині були закладені ще в працях В. Антоновича та П. Антоновича [2; 3], найбільш помітний зсув у бік культурологічної інтерпретації регіону спостерігається в працях останніх років. Зокрема, фундаментальна сучасна колективна монографія «Культурно-побутові традиції українців Волині» аналізує Волинь як простір тривалої культурної тягlosti, взаємодії етнічних груп, локальних традицій та соціальних практик [8]. У роботах В. Галайчука, М. Глушка, Р. Сілецького та ін. уперше здійснено комплексне етнокультурне картографування Волині, що дає змогу переосмислити її роль як регіону формування модерної української культури.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені регіональним освітнім осередкам. Це монографії М. Левківського [19], С. Коляденка [14], праці Л. Єршової [12; 13]. Автори акцентують значення освітніх інституцій Волині в контексті культурницького етапу націєтворення. Науковий інтерес останнього часу також спрямований на аналіз урбанізації. Зокрема, праці О. Прищепи пропонують комп-

лексний аналіз Житомира, Луцька, Дубна, Острога та Кременця як центрів міського культурного життя, що активно модернізувалося в XIX ст. [27]. Матеріали конференцій «Культурний простір Житомирщини – Волині XIX–XX ст.» узагальнюють новітні урбаністичні підходи, реконструюючи розвиток бібліотек, друкарень, театрів, товариства інтелігенції [15; 16]. Значну увагу сучасна історіографія приділяє і музеєзнавчим аспектам: дисертації та статті Н. Миронець та І. Кузьміної, а також публікації інших дослідників підкреслюють значення музею як осередку науки, археології, етнографії та культурної комунікації Волині [17; 22–24]. Український рух у регіоні висвітлив дослідник А. Рацілевич [28]. Наукові розвідки дають змогу простежити чітку тенденцію в дослідженнях теми Волині, що дедалі частіше вписується в порівняльну європейську історію націєтворення, а це суттєво підвищує її актуальність.

Соціокультурний ландшафт Волині XIX століття – складне, багатовимірне середовище, у якому перепліталися традиції кількох етносів, конфесій і культурних систем. Географічне розташування регіону на межі Центрально-Східної Європи та його історична включеність до Речі Посполитої, а згодом до Російської імперії, сформували особливий тип культурного середовища – простір пограниччя [4; 5; 29].

Основою культурної різноманітності була багатоконфесійність. У XIX столітті на території Волині співіснували православні, католики, юдеї, уніати та протестанти. Дослідження етноконфесійної мозаїки Волині свідчать, що конфесійна структура визначала не лише духовне життя, а й культурні практики, локальні освітні інституції, типи книжної культури [8; 9; 11].

Особливо важливу роль відігравала уніатська й василіанська освітня традиція, яка, попри політику русифікації, після 1839 року продовжувала впливати на місцеві освітні процеси, сприяючи збереженню елементів русько-української культурної спадщини.

Етнічний склад Волинської губернії був багатозаровим: українці становили основу сільського населення та значну частину міської бідноти; поляки домінували в середовищі шляхти та культурної еліти; євреї формували

густу мережу міських общин; чехи й німці – носії модерних агрокультурних практик – активно колонізували край у другій половині XIX ст. Про багатонаціональність Волині та її вплив на культурний розвиток свідчать численні етнографічні й історико-краєзнавчі студії [8; 11; 13; 21].

Етнокультурні взаємодії в містах, передусім у Житомирі, Луцьку та Дубні, заклали підґрунтя формування регіональної «культури співжиття».

Після остаточного приєднання Волині до Російської імперії регіон став полем зіткнення двох культурних моделей – польської та російської. Саме їх конкуренція стала умовою вироблення нових форм культурної ідентичності локального населення, зокрема українців.

Поступове формування української освіченої верстви на Волині відбувалося насамперед через мережу державних та приватних освітніх закладів (Кременецький ліцей, Житомирська і Луцька гімназії) [12; 14; 25]. Повідну роль, очевидно, відігравала діяльність православного духовенства, яке організовувало парафіяльні школи та сприяло поширенню грамотності. Базову накопичувальну функцію виконували етнографічні дослідження та краєзнавчі ініціативи, зокрема перші збирання фольклору, археологічні експедиції тощо. Зародження та швидке розгортання українського національного руху сприяло формуванню наприкінці XIX ст. нової поколіннявої інтелігенції [10; 28]. Саме на Волині наприкінці XIX ст. з'являються перші просвітницькі гуртки, осередки українського руху, локальна преса, що активізує процес національної самоідентифікації.

Особливо важливою для розуміння культурного профілю Волині є діяльність Городоцького музею Ф. Р. Штейнгеля, заснованого в 1896 р., який став одним із перших приватних музейних осередків в Україні. Музей відіграв роль центру етнографічних, археологічних і просвітницьких ініціатив, сприяв збиранню та збереженню української культурної спадщини [17; 22–24].

Освітні інституції Волині XIX століття становили ключову інфраструктуру культурологічного етапу розвитку української модерної нації. Саме через мережу навчаль-

них закладів – гімназій, ліцеїв, монастирських шкіл – відбувалося формування нової освіченої еліти, модернізація регіональної культури та поширення європейських освітніх моделей. Волинська освітня система вирізнялася багаторівневістю, міжконфесійністю та культурною відкритістю, що робило її потужним чинником формування української інтелектуальної традиції.

Кременецький ліцей був одним із провідних гуманітарних освітніх центрів не лише Волині, а й усю Східною Європою [14]. Заснований з ініціативи Тадеуша Чацького та підтриманий європейськими освітніми колами, ліцей мав надзвичайно високий академічний рівень та широку навчальну програму, до якої входили: філософія, історія, природничі науки, класичні та сучасні мови, математика, літературознавство, моральні та політичні науки. Ліцей формувалася середовище європейської гуманітарної освіти й став осередком розвитку інтелектуальних контактів між представниками різних культурних середовищ. Саме тут формувалася генерація освічених діячів, які згодом визначали розвиток регіональної культури й адміністративної системи. Закриття ліцею після польського повстання 1830–1831 рр. було значним ударом по культурному розвитку Волині, адже воно зруйнувало провідний регіональний освітній центр і сприяло посиленню російської імперської політики в гуманітарній сфері.

У другій половині XIX століття ключовими осередками державної і культурної освіти стали Луцька та Житомирська гімназії. На відміну від раннього ліцейного періоду, коли освітні ініціативи мали переважно польський гуманітарний характер, у цей час гімназії діяли вже в межах імперської освітньої парадигми російської імперії [20].

Але водночас навколо них виникали важливі об'єкти культурної інфраструктури: бібліотеки, що акумулювали українські видання; культурні товариства, де організовували публічні лекції, вистави, музичні вечори; наукові гуртки, що сприяли розвитку природознавства, краєзнавства та філології; україноцентричні ініціативи, пов'язані зі збиранням фольклору, релігійною просвітою, розвитком української мови [19].

Гімназії стали місцем соціальної мобільності для української молоді, яка отримувала доступ до ширшого культурного простору й формувала перше покоління модерної інтелігенції. Саме тут виникали перші гуртки, які сприяли науковому інтересу до українського минулого, етнографії та мови, що стало важливим чинником національно-культурного руху наприкінці XIX ст.

Важливими осередками збереження русько-українських духовних і освітніх традицій залишалися Василіанські школи – один із найважливіших елементів культурної спадщини Волині. Василіани забезпечували високий рівень початкової і середньої освіти, до якої входили філософія, граматики, логіка, риторика, історія, а також морально-богословські дисципліни. Їх вплив залишався відчутним навіть після адміністративного знищення уніатської інституційності в регіоні в 1839 році [12].

У XIX ст. міські центри Волині стали ключовими осередками формування культурного простору регіону. Саме міста – Житомир, Луцьк, Дубно, Острог, Кременець – були середовищами, де найбільш активно взаємодіяли різні етнічні та конфесійні групи, зароджувалися модерні культурні практики й відбувалася інституціоналізація освітнього та громадського життя. Урбанізовані простори Волині виступали каталізаторами культурної комунікації, носіями ідей європейського модернізму й середовищем формування української інтелігенції [9; 15].

Житомир був адміністративним, економічним і культурним центром Волинської губернії. Саме тут упродовж XIX століття сформувалося найбільш розвинене міське культурне середовище регіону [5]. У Житомирі діяли театральні колективи, друкарні, перші наукові товариства та громадські бібліотеки. Саме тут з'являлися перші краєзнавчі та етнографічні публікації, що згодом відіграли роль у становленні української гуманітаристики. Житомир був провідним осередком модерної культури регіону, де інтенсивно формувалися міські соціокультурні практики. Інші великі міста – Луцьк і Дубно – хоч й не були губернськими центрами, активно розросталися як осередки світської та міжкультурної взаємодії, у межах якої формувалися перші спроби локальної української ідентифікації.

Наприкінці XIX ст. на Волині формується новий тип культурних інституцій – музеї, археологічні та етнографічні зібрання, які стають важливими центрами збереження історичної пам'яті. Найяскравішим явищем у цьому процесі був Городоцький музей Волинської губернії барона Федора Рудольфовича Штейнгеля, заснований у 1896 році в маєтку Городок неподалік Рівного. Це був один із перших приватних музеїв в Україні, який став потужним осередком наукової, просвітницької та культурної діяльності на Волині [17; 22–24].

Федір (Теодор) Штейнгель належав до кола європейських освічених аристократів Волині, які поєднували наукові зацікавлення, краєзнавчу діяльність та меценатство. Він активно підтримував етнографічні й археологічні дослідження, збирав пам'ятки матеріальної культури українців, сприяв формуванню музеологічної інфраструктури регіону.

Свою діяльність барон здійснював у час, коли в Україні лише починала формуватися практика наукового музейництва. На тлі відсутності державних музеїв у більшості українських міст, приватні ініціативи, подібні до діяльності Штейнгеля, мали виняткове значення.

Городоцький музей формувався як багато-профільний культурно-науковий осередок. Його фонди охоплювали археологічні колекції, етнографічні зібрання, одяг, прикраси, тканини, вироби народних ремесел, предмети побуту українців, поляків, євреїв, чехів та німців, що проживали на Волині. Особлива увага приділялася селянській культурі, традиційним хатнім речам, вишивці, ткацтву [17]. Окрему нішу посідали історичні матеріали – документи, карти, рукописи, що допомагали реконструювати історію регіону у XVIII–XIX століттях [22; 23]. А природничі колекції – зразки флори та фауни Волині, геологічні матеріали – відображали природний світ регіону [6]. Музей будувався за зразком європейських просвітницьких інституцій: фонди систематизували, ескізували, описували, створювали каталоги.

Городоцький музей значно вплинув на розвиток науки та освіти в регіоні. Досить швидко він став центром археологічних досліджень Волині. Штейнгель особисто фінансував розкопки, співпрацював з археологами з Києва, Варшави та Вільно [24]. Матеріали експедицій

передавали в музей, вони ставали першими систематизованими археологічними фондами Волині. У музеї проводили записи фольклору, збирали традиційні пісні, описували обряди та звичаї. Музейні працівники та запрошені дослідники збирали унікальні артефакти української традиційної культури, які пізніше використовували в наукових публікаціях [24]. Не зайве в контексті нашої тематики зауважити, що музей активно популяризував спадщину української Волині: виставки, лекції, публічні огляди колекцій, демонстрації археологічних знахідок тощо. Так, Городоцький музей став справжнім середовищем формування регіональної ідентичності, центром збереження української матеріальної та духовної культури.

Національний рух на Волині XIX ст. розвивався в особливих умовах культурного пограниччя, де взаємодія українських, польських, єврейських та інших культур створювала складний соціально-політичний контекст. На відміну від Галичини чи Наддніпрянщини, де національний рух мав чітко оформлені організації, програми й лідерів, на Волині він розвивався повільніше, фрагментовано, але водночас органічно, спираючись на автохтонну традицію, освітні процеси й народну культуру. Цей рух був тісно пов'язаний з формуванням нової генерації української інтелігенції, яка з'явилася завдяки розвитку освіти, міських культурних інституцій і зростанню інтересу до етнографії та історії регіону [5]

Передумови розвитку українського руху в соціальному та культурному контексті ґрунтуються насамперед на українському селянському населенні Волині, що традиційно зберігало народну культуру, мову, звичаї, фольклор. У XIX ст. ця традиційна культура стала тим фундаментом, на якому почали формуватися перші прояви українського національного руху.

Соціальні зміни після селянської реформи 1861 року посилили мобільність українського населення, відкрили доступ до освіти та сприяли появі нових форм громадської активності. У другій половині XIX століття в гімназійних середовищах з'являються молоді українці, які читають Шевченка, етнографічні збірники та заборонені українські видання, що поширювалися через неофіційні канали [28].

Волинь стала одним із центрів ранніх українських етнографічних досліджень. Місцеві священики, учителі та студенти збирали народні пісні, легенди, казки, обряди, зразки побутової культури. Ці матеріали надсилалися до Києва, Варшави, друкувалися в етнографічних збірниках і ставали основою для перших наукових праць про українців Волині [22].

Дослідники підкреслюють, що саме етнографічні експедиції сприяли кристалізації національної самосвідомості, оскільки відкривали для освічених міських українців багатство народної культури власного народу.

У другій половині XIX століття, незважаючи на імперську політику русифікації і Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), на Волині виникають неформальні україноцентричні гуртки [10; 28]. Ці групи читали й переписували заборонені українські книжки; організували домашні театральні вистави українською мовою; влаштовували музичні вечори з народним співом; популяризували етнографічні та історичні знання серед громади; брали участь в археологічних і краєзнавчих експедиціях. Як наслідок – у середовищі молоді інтелігенції поширювалися ідеї українського культурного відродження, фольклоризму, народництва та захоплення українською історією. Поширення творів Куліша, Вовчок та членів «старої громади» формувало інтелектуальний простір молоді української інтелігенції Волині. А через етнографічні експедиції та поширення ідей Драгоманова, Потебні, читання творів Котляревського й Шевченка український рух на Волині набував виразних рис модерної національної свідомості.

На кінець XIX століття припадають перші прояви політичної мобілізації волинської інтелігенції. Активні представники місцевих освітніх і культурних середовищ – зокрема, вчителі, священики, етнографи й просвітники, серед яких вирізнялися Олекса Терлецький, Павло Житецький, а також вихідці з Волині чи пов'язані з регіоном інтелектуали, як-от Володимир Антонович, – долучалися до загальноімперських дискусій щодо аграрних, освітніх та адміністративних реформ.

Водночас у цей період посилюються контакти волинської інтелігенції з діячами українського руху Галичини та Наддніпрянщини,

серед них – Олександр Барвінський, Антін Вахнянин, Юліан Романчук. Такі міжрегіональні взаємини сприяли циркуляції ідей національного відродження, утвердженню української культурної традиції та формуванню ширших мереж інтелектуальної співпраці.

Саме завдяки цим процесам Волинь в останній третині XIX століття поступово інтегрується в загальноукраїнський культурно-національний рух, набуваючи ознак модерного інтелектуального середовища. Це був перехід від культурницького етапу – просвіти, етнографії, самоусвідомлення – до політичного етапу, коли на передній план виходили питання прав української мови, освіти та культурної автономії. І хоча регіон не мав централізованих організацій чи політичних структур, волинський варіант національного відродження відіграв фундаментальну роль у загальноукраїнському процесі становлення модерної нації.

Висновки. Аналіз сучасної історіографії та джерельних матеріалів дає змогу стверджувати, що Волинь у XIX столітті була важливим, хоч і недостатньо усвідомленим у наукових дослідженнях регіональним культурним центром, який формував умови для становлення модерної української нації. Потужна мережа освітніх інституцій, серед яких особливо вирізнявся Кременецький ліцей, розгалужені конфесійні структури, активний розвиток міського культурного життя та мультиетнічний характер регіону, створили складний культурний ландшафт, у межах якого відбувалося поступове формування української інтелігенції та культурної самосвідомості.

Фрагментарність наявних досліджень, відсутність синтетичних узагальнень та зосередженість на політичних, а не на культурних аспектах національного руху визначають актуальність нових підходів до вивчення Волині. Представлена в статті інтерпретація дає змогу побачити регіон не як периферійний простір, а як значущий елемент широкої панорами українського культурницького відродження XIX ст. Такий погляд створює можливості для подальших досліджень локальних кейсів, інтелектуальних мереж, освітніх середовищ і соціокультурних трансформацій, які відіграли роль у формуванні модерної української нації.

Список використаних джерел

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.
2. Антонович В.Б. Волинь у давнину. Монографія Київської губернії. Київ : Друк. Київ. ун-ту, 1874. С. 1–56.
3. Антонович П. Коротенька історія Волині. Луцьк : Надстир'я, 1992. 48 с.
4. Бабкова С.В., Обозний В.В., Риленко А.М. Досвід співробітництва Київського педінституту з освітньо-красназничими установами Житомирщини. *Культурний простір Житомирщини–Волині XIX–XX ст.* : наук. зб. «Велика Волинь». Житомир : Волинь, 2012. Т. 2. С. 260–265.
5. Бондаренко Г. Історичне красназнавство Волині : у 2-х кн. Кн. 2 : монографія. Луцьк : Вежа, 2003. 214 с.
6. Бухало Г.В. Музей барона Федора Штейнгеля. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. 1: 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвяч. Рівне, 1996. С. 11–16.
7. Велика Волинь: історія освіти і культури : монографія / за ред. М. В. Левківського. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 500 с.
8. Галайчук В., Глушко М., Сілецький Р. та ін. Культурно-побутові традиції українців Волині: історико-етнологічні нариси. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023. 592 с.
9. Гілевич І. Волинь в етнографічних дослідженнях XIX – початку XXI ст. *Культурно-побутові традиції українців Волині : історико-етнологічні нариси*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023. С. 32–106.
10. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 356 с.
11. Данилюк Л.М. Історична Волинь: визначні пам'ятки історії та архітектури : історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Терен, 2019. Вип. 2. 40 с.
12. Єршова Л.М. Жіноча освіта на Волині в період російсько-польського двовладдя (1793–1831 рр.). *Українська полоністика*. 2004. № 1. С. 126–136.
13. Єршова Л.М. Жіноча освіта на Волині. Житомир : Полісся, 2006. 488 с.
14. Коложенко С.М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині у XIX – першій половині XX століття. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 124 с.
15. Костиця М.Ю. Культурний простір Житомирщини – Волині XIX–XX ст. Т. 1. Житомир : Косенко, 2012. 372 с.
16. Костиця М.Ю. Культурний простір Житомирщини–Волині XIX–XX ст. Т. 2. Житомир : Косенко, 2012. 328 с.
17. Кузьміна І. Городоцький музей як осередок розвитку науки та культури на Волині. *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 128. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uiz_2015_18_11
18. Кузьміна І.В. Українська гілка роду Штейнгелів: визначні постаті : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2016. 240 с.
19. Левківський М.В. Велика Волинь у її історичній ретроспективі. *Велика Волинь: історія освіти і культури*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 8–36.
20. Маркевич О.В. Адміністративний портрет волинського губернатора А. П. Римського-Корсакова. *Культурний простір Житомирщини–Волині XIX–XX ст.* Том 1. Житомир : Косенко, 2012. С. 113–116.
21. Мілясевич І.В. Мережа бібліотек Волинської губернії. *Велика Волинь*. 2012. Вип. 47. Т. 2. С. 84–96.
22. Миронець Н.Р. Доля книжково-рукописного зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля. *Бібліотечний вісник*. 2003. № 3. С. 32–36.
23. Миронець Н.Р. Городоцька бібліотека барона Ф. Р. Штейнгеля – скарбниця історичної пам'яті Волині. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2003. Вип. 11. С. 391–397.
24. Миронець Н.Р. Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля : дис. ... канд. іст. наук. Спец.: 07.00.08. Київ, 2004. 186 с.
25. Павленко В.В. Освітньо-просвітницька діяльність педагогів Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Велика Волинь: історія освіти і культури*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 376–418.
26. Піскова Є.М. Городоцький музей Ф. Штейнгеля на Волині. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 1: А–В*. Київ : Наукова думка, 2003. С. 688.
27. Прищеп О.П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне : ПП «ДМ», 2010. 287 с.
28. Рацілевич А.П. Український національний рух на Волині наприкінці XIX ст. – листопаді 1917 р. : історіографія проблеми. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 83–89.
29. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів : Львівська політехніка, 2010. 380 с.
30. Gellner E. Nations and Nationalism. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983. 170 p.
31. Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 229 p.

References

1. Anderson, B. (2001). *Uiavleni spilnoty: mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]. Kyiv : Krytyka. [in Ukrainian].
2. Antonovych, V. B. (1874). *Volyn u davnynu. Monohrafiia Kyivskoi hubernii* [Volhynia in Antiquity. Monograph of the Kyiv Province]. Kyiv : Druk. Kyiv. un-tu, 1–56. [in Ukrainian].
3. Antonovych, P. (1992). *Korotenka istoriia Volyni* [A Short History of Volhynia]. Lutsk : Nadstyria. [in Ukrainian].
4. Babkova, S. V., Oboznyi, V. V., & Rylenko, A. M. (2012). *Dosvid spivrobotnytstva Kyivskoho pedinstytutu z osvitho-kraieznavchymy ustanovamy Zhytomyrshchyny* [Experience of Cooperation of the Kyiv Pedagogical Institute with Educational and Local Studies Institutions in Zhytomyr Region]. *Kulturnyi prostir Zhytomyrshchyny–Volyni XIX–XX st. – The Cultural Space of Zhytomyr Region–Volhynia of the 19th–20th Centuries*, 2, 260–265. [in Ukrainian].
5. Bondarenko, H. (2003). *Istorychne kraieznavstvo Volyni (u 2-kh kn.). Kn. 2: monohrafiia* [Historical Local Studies of Volhynia (in 2 books). Book 2: Monograph]. Lutsk : Vezha. [in Ukrainian].
6. Bukhala, H. V. (1996). *Muzei barona Fedora Shteinhelia* [Baron Fedor Shteingel's Museum]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu – Scientific Notes of the Rivne Regional Museum*, 1, 11–16. [in Ukrainian].
7. Levkovskiy, M. V. (Ed.). (2011). *Velyka Volyn: istoriia osvity i kultury* [Great Volhynia: History of Education and Culture]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
8. Halaichuk, V., Hlushko, M., Siletskyi, R., et al. (2023). *Kulturno-pobutovi tradytsii ukraintsiv Volyni: istoryko-etnolohichni narysy* [Cultural and Everyday Traditions of Ukrainians of Volhynia : Historical and Ethnological Essays]. Lviv : LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].
9. Hilevych, I. (2023). *Volyn v etnografichnykh doslidzhenniakh XIX – pochatku XXI st.* [Volhynia in Ethnographic Research of the 19th – Early 21st Centuries]. In *Kulturno-pobutovi tradytsii ukraintsiv Volyni – Cultural and Everyday Traditions of Ukrainians of Volhynia* (pp. 32–106). Lviv : LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].
10. Hrytsak, Ya. Y. (1996). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX stolittia* [Essay on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the 19th–20th Centuries]. Kyiv : Heneza. [in Ukrainian].
11. Danyiuk, L.M. (2019). *Istorychna Volyn: vyznachni pamiatky istorii ta arkhitektury: istoryko-kraieznavchy narys* [Historical Volhynia: Famous Historical and Architectural Sites]. Lutsk : Teren. (Vol. 2). [in Ukrainian].
12. Yershova, L.M. (2004). *Zhinocha osvita na Volyni v period rosiisko-polskoho dvovladdia (1793–1831 rr.)* [Women's Education in Volhynia during Russian–Polish Dual Rule (1793–1831)]. *Ukrainska polonistyka – Ukrainian Polonistics*, 1, 126–136. [in Ukrainian].
13. Yershova, L.M. (2006). *Zhinocha osvita na Volyni* [Women's Education in Volhynia]. Zhytomyr : Polissia. [in Ukrainian].
14. Kolozhenko, S.M. (2002). *Kremenetskyi litsei u systemi osvity Volyni u XIX – pershii polovyni XX stolittia* [The Kremenets Lyceum in the Education System of Volhynia in the 19th – First Half of the 20th Century]. Zhytomyr : Zhytomyr State Pedagogical University. [in Ukrainian].
15. Kostrytsia, M.Yu. (2012). *Kulturnyi prostir Zhytomyrshchyny–Volyni XIX–XX st.* [Cultural Space of Zhytomyr Region–Volhynia of the 19th–20th Centuries] (Vol. 1). Zhytomyr : Kosenko. [in Ukrainian].
16. Kostrytsia, M.Yu. (2012). *Kulturnyi prostir Zhytomyrshchyny–Volyni XIX–XX st.* [Cultural Space of Zhytomyr Region–Volhynia of the 19th–20th Centuries] (Vol. 2). Zhytomyr : Kosenko. [in Ukrainian].
17. Kuzmina, I. (2015). *Horodotskyi muzei yak osередok rozvytku nauky ta kultury na Volyni* [Horodok Museum as a Center of Scientific and Cultural Development in Volhynia]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian Historical Collection*, 18, 128. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/Uiz_2015_18_11 [in Ukrainian].
18. Kuzmina, I.V. (2016). *Ukrainska hilka rodu Shteinheliv: vyznachni postati* [The Ukrainian Branch of the Shteingel Family: Notable Figures] (Doctoral dissertation). Kyiv. [in Ukrainian].
19. Levkovskiy, M.V. (2011). *Velyka Volyn u yii istorychnii retrospektyvi* [Great Volhynia in Its Historical Retrospective]. In *Velyka Volyn: istoriia osvity i kultury – Great Volhynia: History of Education and Culture* (pp. 8–36). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
20. Markevych, O.V. (2012). *Administratyvnyi portret volynskoho hubernatora A.P. Rymasko-Korsakova* [Administrative Portrait of Volhynian Governor A. P. Rimskii-Korsakov]. *Kulturnyi prostir Zhytomyrshchyny–Volyni XIX–XX st. – Cultural Space of Zhytomyr Region – Volhynia of the 19th–20th Centuries*, 1, 113–116. [in Ukrainian].
21. Miliasevych, I.V. (2012). *Merezha bibliotek Volynskoi hubernii* [Library Network of the Volhynia Province]. *Velyka Volyn – Great Volhynia*, 47(2), 84–96. [in Ukrainian].

22. Myronets, N.R. (2003). Dolia knyzhkovo-rukopysnoho zibrannia barona F. R. Shteinhelia [The Fate of Baron F. R. Shteingel's Book and Manuscript Collection]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 32–36. [in Ukrainian].
23. Myronets, N.R. (2003). Horodotska biblioteka barona F. R. Shteinhelia – skarbnytsia istorychnoi pamiaty Volyni [Baron F. R. Shteingel's Horodok Library as a Treasure of Historical Memory of Volhynia]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Scientific Works of the Vernadsky National Library of Ukraine*, 11, 391–397. [in Ukrainian].
24. Myronets, N.R. (2004). *Knyzhkovo-rukopysne zibrannia barona F. R. Shteinhelia: formuvannia, zmist, dolia* [Book and Manuscript Collection of Baron F. R. Shteingel: Formation, Content, Fate] (Doctoral dissertation). Kyiv. [in Ukrainian].
25. Pavlenko, V.V. (2011). *Osvitno-prosvitnytska diialnist pedahohiv Volyni (druga polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Educational and Enlightenment Activities of Volhynian Teachers (Late 19th – Early 20th Century)]. In *Velyka Volyn: istoriia osvity i kultury – Great Volhynia : History of Education and Culture* (pp. 376–418). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
26. Piskova, Ye.M. (2003). *Horodotskyi muzei F. Shteinhelia na Volyni* [F. Shteingel's Horodok Museum in Volhynia]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vol. 1, p. 688). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
27. Pryshchepa, O.P. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volhynia in the Late 19th – Early 20th Century]. Rivne : PP “DM”. [in Ukrainian].
28. Ratsilevych, A.P. (2004). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh na Volyni naprykintsi XIX st. – lystopadi 1917 r.: istoriohrafia problemy* [Ukrainian National Movement in Volhynia in the Late 19th Century – November 1917: Historiographical Review]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 83–89. [in Ukrainian].
29. Terskyi, S. (2010). *Istoriia arkeolohichnykh doslidzhen ta istorychnoho kraieznavstva Volyni* [History of Archaeological Research and Historical Local Studies of Volhynia]. Lviv : Lvivska Politekhika. [in Ukrainian].
30. Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY : Cornell University Press.
31. Hroch, M. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge : Cambridge University Press.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2025

Стаття прийнята 27.11.2025

Статтю опубліковано 23.12.2025